

1191 -ci ilin qışında Hələb

zindanda soyuqdan və aclıqdan ölməkdə olan filosof kimsənin yadına düşmürdü. Bir zamanlar bütün elm məclislərində heç kim onunla bəhsə girməz, heç bir mövzuda mübahisə edə bilməzdi. Artıq neçə vaxt idi ki, həmin filosof həbsxananın qaranlıq hücrəsinin divarlarından başqa heç nə görmürdü. Ən çox sevdiyi işıqdan məhrum edilmək filosofu daha da incidirdi. O, artıq duyurdu ki, ölümdən qurtula bilməyəcək. Amma 1183-cü ildə Hələbə gəlmiş gündən şəhər hakimi Məlik Zahir Əyyubinin xüsusi hörmətini qazanmışdı. Həmin günlər indi zindanda soyuqdan büzüşən, aclıqdan heysizləşən bu dustağın - zamanının və məkanının "İşıq şeyxi" kimi tanınan böyük filosof Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin gözlərinin önündən çəkilmirdi. Həbsxanaya düşəndən bəri bir hadisənin ağır-acısı onun yaddaşında qara tikana dönüb beynini dəlirdi: Həmin gün Əyyubi filosoflardan ibarət məclis təşkil edir və orada fəlsəfi-dini mübahisələr başlayır. Sührəvərdi məclisdə özünün yüksək biliyi ilə hamını mat qoyur. Əyyubinin həmin məclisdən sonra ona olan hörməti daha da artır. Bəziləri bu qəribə alimin tezliklə vəzir olacağından çəkinib özlərinin çox yaxşı bildiyi bir işə - saray xəyanətinə əl atır. Hakim Əyyubinin atası Sultan Səlahəddinə məktubla bildirirlər ki, Hələbdə bir alim sənin oğlunu yoldan çıxarır, ona küfr elmləri öyrədir. Şihabəddin Yəhyanın da faciəsi həmin məktubdan sonra başlayır. Atasının iradəsinə qarşı çıxa bilməyən Zahir Əyyubi onu həbs etdirir. O gündən bu günə çətin şərtlər altında gün keçirən filosof indi həbsxana küncündə məhv ola-ola özünü günahlandırır.

Acı sonluq

Misir, Yəmən və Suriyanın hakimi olan Sultan Səlahəddin Əyyubi ömrünün son illərində, bəlkə də, ən böyük günahına əl atır - dövrün nəhəng filosoflarından birinin zindanda aclıqdan ölməsinə səbəb olur. Sührəvərdinin həyat və yaradıcılığını Azərbaycanca ilk dəfə geniş miqyasda araşdıran alim, professor Zakir Məmmədovun filosofa həsr etdiyi monoqrafiyasında orta əsr mənbələrindən birinə istinadən, həbsin tarixi haqqında maraqlı faktlar qeyd olunur:

"Yaquət Həməvi yazır: Şihabəddin Sührəvərdi öz məntiqi mühakimələri ilə alimlərə qalib gəldi. Fəziləti Məlik Zahirə bəyan oldu. Hakim onu özünə yaxınlaşdırdı, qəbul etdi, başqalarından fərqləndirdi. Rəqiblərinin Şihabəddin Sührəvərdiyə qarşı qeyzi artdı, onu dinsizlikdə və zındıqlıqda ittiham etdilər". İbn Xəllikan da bu faktı təsdiq edərək yazır: "O, əqidə pozğunluğu və dinsizlik üstündə ittiham olunmuşdu. Onun haqqında deyilmişdi ki, şəriət qanunlarına zidd gedib".

Mütəfəkkirin bu qədər nüfuz qazanması onun düşmənlərinin hiddətini daha da artmasına və edamının tələb edilməsinə səbəb oldu. Fəqihlər Məlik əz-Zahirdən onun edamını tələb etdilər. Hakim razı olmadı, atası Səlahəddinə üz tutdular. Onun "küfr"lərini təsdiq edən hökmlər hazırlayıb Dəməşqə, Məlik Nasir Səlahəddinə göndərdilər. Dedi-lər, əgər bu gənc sağ qalarsa, Məlik Zahirin etiqadını korlayar. Eləcə də, o, azad edilərsə, ölkədə istənilən vilayəti korlayar. Səlahəddin Əyyubi Hələbə, Qazi Fazilin xətti ilə Şihabəddin Sührəvərdi haqqında oğlu Zahirə məktub göndərdi. Orada deyilirdi: "Bu Sührəvərdinin öldürülməsi labüddür. Onu heç vəchlə azad buraxmaq və salamat saxlamaq olmaz".

Amma Məlik Zahir filosofu öldürmədi. Bundan sonra Səlahəddin bir daha ona yazıb, Şihabəddin Sührəvərdinin edamını əmr etdi, filosofu öldürməsə, Hələbi onun əlindən alacağını bildirdi. Bu xəbər Sührəvərdiyə çatdıqda hakim əz-Zahirdən həbs edilib, ölənə qədər ona yemək-icmək verilməməsinə xahiş etdi.

Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi - "İşıq şeyxi"

Qeydlərdən də görüldüyü kimi, Məlik Zahir alimə, elmə və hikmətə hörmət naminə onu edam etdirmir. Lakin məhbəsdə yeməyi kəsilən Şihabəddin Sührəvərdi tamamilə nəzarətsiz qalır. Günlərlə onu yoluxan olmur. Cəmi 37 yaşında əzab içində dünyasını dəyişən filosofun ölümü Şərq dünyasında ən əzablı alim qətlə kimi tarixə düşür. Ona görə də əksər mənbələrdə Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi "öldürülmüş filosof" kimi də tanınır. Baxmayaraq ki, orta əsrlər Şərq üçün hər hansı azadkərlilik alim və şairin ölümü az qala adi bir hal sayılırdı. Elm və irfan sahibləri, mütəfəkkirlərin edamı Şərqdə ənənəvi hal olsa da, yalnız qaranlıq məhbəsdə acından ölən Sührəvərdi "öldürülmüş filosof" adı ilə tanındı. 1191-ci ildə vəfat edən Sührəvərdi Hələbdə dəfn olundu. Onu az qala peyğəmbər səviyyəsində qəbul edən tələbələrindən biri filosofun qəbrinin üzərində bu sözləri yazır:

"Bu qəbrin sahibi gizli bir inci Tanrı cilalayıb verməmişdi şərəf. Onun qiymətini bilmədi zaman, Onu zənn eylədi adi bir sədəf".

Sührəvərdi isə həbs olunduğu zaman tələbələrə öz vəsiyyətini yazıb çatdırıb bilməmişdi. Həmin vəsiyyətdə alimi bütün Şərqdə, bəlkə də, bütün dünyada tanıdan, onu orijinal düşüncə sahibi kimi elm aləminə təqdim edən işraqilik nəzəriyyəsinin nişanələri var.

Bu nəzəriyyə barədə az sonra danışacağıq. Hələlik isə onun işraqiliyin şifrələri ilə zəngin olan və insanları düzgün yaşama səsləyən vəsiyyətinə nəzər salağ. Bu vəsiyyətdə o, artıq öz ölümünü görürdü və onu ölən bir insanın son sözləri kimi yazmışdı: "Qəfəsəmə dünya olan bir quş idim. Uçaraq oranı boş qoyuram. Gedəcəyim yerdə Allahu görəcəyəm və sizə oradan gizli xəbərlər söyləyəcəyəm. Siz də ruhlarınızı bədənlərinizdən ayırın. O zaman sizə görünəcək həqiqətlərin şahidi olacaqsınız. Bir gün can verən zaman heç nədən qorxmayın. Bunu azadlığın özü bilin. Bütün insanların ruhlarının mayası birdi. Onların hamısı eyni işığın övladlarıdır. Odur ki, mən də özümü sizdə görürəm. Siz də özünüzü başqa insanlarda görün. Başqa insanları da özünüz bilin".

İşraqilik - bütün uğurların və faciələrin səbəbkarı

Sührəvərdi haqqında sağlığında da, öldən sonra da hər zaman heyrat doğuracaq əhvalatlar dildən-dilə dolayıb. Rəvayətə görə, o, gəncliyində aid olduğu sufi təriqətinin dərvişləri ilə gizli bir guşəyə gedər, Xızır peyğəmbərlə görüşmüş. Amma sonradan onu aşağılamaqdan, alimlik nüfuzunu təhqir etməkdən ötrü sehlə məşğul olan cadugər kimi qələmə verdilər.

Sührəvərdi öz nitqlərində və yazılarında Allahın dərgahına yüksəldiyini, Nur əl-Ənvərdən işıq payı aldığını iddia edərək ehkamların xaricinə çıxmaq haqqına sahib olduğunu düşünürdü. Onun sufi-panteist nəzəriyyəsi qidalanan işraqilik təliminin kökündə də bu məntiq dayanırdı.

İşraqilik çox keçmir ki, bütün yaxın coğrafiyada məşhurluq qazanır. Sührəvərdinin gələcəkdə üzləşəcəyi bütün uğur və faciələrinin əsas səbəbkarı da elə bu təlim olur. Yazının əvvəlində bir neçə dəfə qeyd etdiyimiz aclıq cəzasına da işraqiliyin batini mənalarnı anlamaqdan mollalar tərəfindən uğrayır.

İşraqilik qədim yunan, fars və təsəvvüf fəlsəfəsini özündə birləşdirən təlimdir. Yunan filosofu Platiniusun daha çox önəm verdiyi emanasiya nəzəriyyəsi işraqiliyin özəyini təşkil edir. Bu təlimdə bütün bəşəriyyət, canlılar Vahiddən - küll halında olan İşıqdan ayrılan zərrələr şəklində təsəvvür edilir. Zərrələr mənbəyinə yaxın olduqca daha da parlaqlaşır, ondan ayrıldıqca isə təcridən sönür və qaranlığa keçir.

İşraqi təlimində bütün zərrələr Vahidə tərəf yönəlir, onunla qovuşmağa can atır. Hər insan öz içində o zərrəni daşıyır. Əslində insan ruhu elə həmin zərrənin özüdür və o hər zaman Günəşə doğru can atır. Ona görə də bu dünyada Günəşdən ayrı olduğu üçün özünü əsarətdə hiss edir. Zərrə öz Küllünə qovuşanda əbədi səadət qazanır.

İşraqiliyin bütün prinsipləri Sührəvərdinin "İşıq haqqında", "İşraq hikməti" və "İşığa dair traktat" əsərlərində verilib. Onun fikrincə, bütün mövcudiyət öz başlanğıcını vacib varlıqdan, yaxud da işıqlar işığından alıb. Burada sufizmin "vəhdəti-vücut", yunan fəlsəfi məktəbinin emanasiya, fars mədəniyyətinin isə zərdüştlük nəzəriyyələri birləşir. İşraqilik həm də bununla türk, fars, ərəb və yunan düşüncə tərzini birləşdirməklə, dünyanı eyni tək-kür altına cəm etməyi düşünürdü.

Onun "İşıq heykəlləri", "Filosofların görüşləri", "Eşqin həqiqəti, yaxud aşıqların munisi", "İşıqnamə", "Ürəklər bağı", "İşraq fəlsəfəsi", "Cəbrayıl qanadının sirri" kimi fəlsəfi məzmunlu əsərləri bu gün də tam olaraq araşdırılmayıb. Halbuki Sührəvərdi bu əsərlərində fəlsəfə tarixində bir neçə ilkin əsasını qoyub. Məsələn, o, ilk dəfə olaraq, "İşraq fəlsəfəsi" kitabında işıqlar işığının sayəsində Vahiddən qopan vücudların mücərrəd işıq olması haqqında müddəa irəli sürür. O, işıqlar işığından mücərrəd işığın qopduğunu sübut edən müddəa üzərində geniş dayanır. Xalq dilində desək, onun işıq adlandırdığı insanlar maddi deyil, mücərrəddir. Cisim olaraq maddi varlıq kimi bilinən insan özündə mücərrəd ruhu gəzdirir. Sührəvərdi təlimində insan həm də Günəş şüasına bənzədilir. Çünki Günəş şüaları ondan ayrılıb Yer səthinə doğru gəlsə də, yenə də ona qayıdır.

Epiloq - gizli qutunun ağırları

Ərazisi o qədər də böyük olmayan Azərbaycan kimi bir yerdə kainatı qucaqlamaq gücündə, dünyanı eyni düşüncə altında birləşdirmək qabiliyyətində olan üç fəlsəfədən birinin (digər iki fəlsəfə isə xəlvətiyyə və hürufizmdir - E.N.) - işraqiliyin banisi olan Sührəvərdi hələ də gizli qutu olaraq qalır. Bu gün Avropa şərqşünaslarının öyrənməyə can atdıqları Şərq filosofları içində Şihabəddin Sührəvərdinin də adı var. Onlar XX əsrdə inkişaf edən fizika elmində işraqiliyin elementlərini aşkarlayıblar. Məlum olub ki, Avropanın bəzi fizikləri özləri də bilmədən işraqiliyi təkrarlayan elmi-nəzəri müddəalar irəli sürüblər.

Azərbaycanda isə çox az alim tərəfindən tədqiq edilən Sührəvərdinin həyatı və irsi bu gün də sirr olaraq qalır. Təkcə mərhum professor Zakir Məmmədov bu böyük filosofun həyat və yaradıcılığını araşdırdı, ömrünü Sührəvərdi və Bəhmənyar kimi alimlərə həsr etdi.

Elmin NURİ